

Kako štedimo u jeziku i na jeziku: jezična ekonomičnost

Jedna je od temeljnih značajka jezika kao sustava znakova s pomoću kojega se sporazumijevamo u društvenoj zajednici postizanje ravnoteže između neograničenih komunikacijskih potreba govornika i ograničenoga broja jezičnih jedinica kojima ostvarujemo komunikaciju. Takav odnos proistječe iz prirodene čovjekove težnje da sa što manje napora ostvaruje svoje potrebe i ciljeve, pa tako i one komunikacijske. U suvremenome jezikoslovlju taj se odnos naziva *jezična ekonomičnost* ili *jezična ekonomija*. Početkom 60-ih godina 20. stoljeća opisao ga je francuski jezikoslovac André Martinet u svojemu djelu *Osnove opće lingvistike (Éléments de linguistique générale)* te ustvrdio da se u svakome jeziku od maloga, ograničenoga broja fonema i grafema može proizvesti velik broj riječi te neograničen broj govorenih i pisanih rečenica i tekstova. Ekonomičan je, ponajprije, i sam jezični sustav kao zajednički svim govornicima koji se njime služe upotrebljavajući iste riječi i izraze, a sve radi postizanja razumijevanja i razumljivosti te izbjegavanja buke u komunikaciji.

Iako kao govornici, zapravo, toga nismo ni svjesni, jezična se ekonomičnost ostvaruje na svim jezičnim razinama, i na planu izraza i na planu sadržaja. Na paradigmatskoj razini na planu izraza ušteda se sustavno provodi u oblicima promjenjivih riječi jer je, primjerice, u jezicima s morfološkim paradigmama, kojima pripada i hrvatski jezik, osnova riječi zajednička i najčešće nepromjenjiva, a mijenjaju se samo imenski i glagolski nastavci (*škol-a, škol-e, škol-i...*; *hod-am, hod-aš, hod-aju...*; *na-učiti, pro-učiti...*). U jezicima bez morfološke paradigme oblici su riječi nepromjenjivi, a mijenja se samo član koji se dodaje ispred njih ili se dodaje samo množinski nastavak (npr. u talijanskome *la scuola, de scuola, a scuola, le scuole...* ili u francuskome *l'école, de l'école, a l'école, les écoles...*). Osim osnove, na jezičnoj ekonomičnosti temelje se i tvorbene porodice s nizovima tvorbena povezanih riječi s istim korijenom kao zajedničkom sastavnicom koja nosi temeljno značenje cijele skupine.

Ekonomičnosti u jeziku pridonosi i kraćenje riječi i izraza. Kraticama (*itd., tj.*) i pokratama (UN, DNK) štedimo i pisani prostor i broj slovnih mjesta u tekstu. Budući da je govornicima poznato njihovo značenje, komunikacija s pomoću kratica ili pokrata nije otežana, a naši su napori smanjeni s obzirom na to da ne upotrebljavamo cijeli izraz koji smo skratili. Osim na paradigmatskoj razini ekonomičnost zahvaća oba jezična plana omogućujući da je jedan izraz nosilac više sadržaja. Tako se u jeziku razvija polisemija ili višeznačnost – pojava da jedna riječ ima više značenja – te se u jezikoslovlju smatra da bi se jezik bez polisemije udaljio od načela ekonomičnosti, odnosno da polisemija podupire jezičnu ekonomičnost. U skladu s tim imenicu *glava* ekonomično ćemo upotrijebiti i u

značenju ‘gornji dio tijela u kojemu su smješteni mozak i tjelesna osjetila’, i u značenju ‘pojedinač bez obzira na spol i dob’, i u značenju ‘osoba koja je glavna ili prva u čemu’, i u značenju ‘lice kovanice, strana na kojoj je slika’, i u značenju ‘gornji, prošireni dio kakva predmeta’, i u značenju ‘komad kojega prehrambenog proizvoda u obliku lopte’, i u značenju ‘dio knjige koji čini veću cjelinu i koji je obično označen naslovom ili brojem’. Navedeno je sedam značenja imenice *glava*, koja se ostvaruju ovisno o kontekstu, tj. o vezi s drugim riječima uz koje dolazi, pa razlikujemo *glavu kuće*, *glavu violine*, *glavu motora*, *glavu kelja/kupusa/salate*, *ljudsku/lavlju glavu*, *pametnu/zaljublenu glavu*, *glavu ili pismo* (na kovanici), *glavu knjige*, *glavu zakona* itd. Važnu ulogu u razvoju polisemije, pa tako i jezične ekonomičnosti, imaju metafora i metonimija. Na temelju primarnoga ili konkretnoga značenja razvijaju se prema sličnosti ili bliskosti nova značenja, te se isti izraz upotrebljava i u osnovnome i u prenesenome značenju, a u jeziku se razumijevanje apstraktnih sadržaja najčešće i temelji na metafori ili metonimiji, što je prirodno čovjekovu načinu razmišljanja i razvijanja spoznaje o nepoznatome svijetu preko poznatoga ili doživljenoga. U primjerima s imenicom *glava* značenje osobe koja je glavna ili prva u čemu temelji se na metafori jer se značenje glave kao najistaknutijega dijela tijela metaforizacijom povezano s osobom koja je na istaknutome položaju. Glagolima je također svojstvena višeznačnost utemeljena na metafori, kao što u osnovnome značenju glagola *premošćivati* mostom *premošćujemo rijeku*, tako i u prenesenome značenju *premošćujemo probleme/nesporazume/poteškoće*.

Na planu jezičnoga izraza jezična se ekonomičnost ostvaruje i eponimizacijom, tj. prijelazom imena (osobnoga ili zemljopisnoga) u izraz općega značenja. Razlika je jedino u zapisu početnoga slova jer ime zapisujemo velikim početnim slovom i izvorno ako pripada stranomu jeziku (npr. *Tesla*, *Pascal*, *Penkala*, *Sandwich*, *Talijan*, *Hrvatica*), a opću imenicu zapisujemo malim početnim slovom i prilagođujemo grafiji i izgovoru u hrvatskome jeziku (*tesla*, *paskal*, *penkala*, *sendvič*, *talijan* (vrsta kruha), *hrvatica* (vrsta kokoši)). Na jezičnoj ekonomičnosti djelomično se zasniva još jedan leksički odnos, a to je odnos između hiperonima kao nadređenoga ili općega izraza i hiponima kao podređenoga ili određenijega izraza. Na planu izraza hiponim se kao vrsta hiperonima često proširuje pridjevnom sastavnicom, dok se osnovna sastavnica ponavlja, tj. ne mijenja se, što pridonosi jezičnoj ekonomičnosti. Primjerice, *škola* kao opći naziv hiperonim je izrazima *osnovna škola*, *srednja škola*, *glazbena škola* itd., koji imaju određene značenje.

Govornici često i sami štede na uporabi jezičnih jedinica, pri čemu se u svakodnevnoj usmenoj i pisanoj komunikaciji zaobilazi norma izostavljanjem pojedinih slova ili glasova (npr. *ajde* umjesto *hajde*, *kak* umjesto *kako*, *kuć* umjesto *kući*, *uvatiti* umjesto *uhvatiti*) ili izostavljanjem pojedinih riječi, padežnih oblika (npr. *Jesi dobro?* umjesto *Jesi li dobro?*, *upala sa ili bez simptoma* umjesto *upala sa simptomima ili bez simptoma/njih*). Takva ekonomičnost nije obilježje jezika kao sustava i, iako će govornici razumjeti i takav iskaz te komunikacija neće biti otežana, njome se odstupa od dobre jezične prakse.

Ipak, trebamo biti svjesni toga da jezična ekonomičnost nije uvijek provediva bez ostatka. Koliko je u jeziku višeznačnost ekonomična, toliko na drugi način ekonomičnost dokidamo uvodeći sinonimiju ili istoznačnost – pojavu da riječi imaju različit izraz, a isti sadržaj, te je imenici *glava* u značenju prehrambenoga proizvoda u obliku lopte sinonimna imenica *glavica*, a u značenju dijela knjige upotrebljava se i imenica *poglavlje*, kao što u morfološkoj paradigmi može supostojati više oblika, pa za imenicu *pripovijetka* genitiv množine glasi i *pripovjedaka* i *pripovijetka* i *pripovijetki*. Sinonimija je uvjetovana i kontekstom u kojemu se neke riječi i izrazi upotrebljavaju te raznolikošću jezičnih stilova. Osim u uskome stručnom području u kojemu se upotrebljava jedan naziv, npr. *dijabetes*, u široj je uporabi proširen naziv *šećerna bolest*. Također, uz riječi ili izraze koji se pojavljuju u neutralnoj standardnojezičnoj uporabi (npr. *palenta*, *spojka*), prošireni su i razgovorni i mjesni izrazi s istim značenjem (*žganci*, *pura*; *kvačilo*, *kuplung*), a osim domaće riječi (npr. *glazba*, *obilježje*) supostoje i internacionalizmi (*muzika*, *karakteristika*). Potvrda za jezičnu neekonomičnost ima mnogo s obzirom na to da je jezik sustav koji istodobno čuva svoju dijakroniju, ali se pod utjecajem izvanjezičnih promjena i novih generacija govornika razvija u svojoj sinkroniji. No, mogućnost da s ograničenim brojem glasova i slova neprestano stvaramo nove poruke i procesiramo svoje misli i ideje jezik neosporno čini ekonomičnim, pa stoga i još uvijek neiscrpivim sredstvom komunikacije.

ŠKOLSKI RJEČNIK

HRVATSKOGA JEZIKA

O rječniku

Up

Rezultati pretraživanja za: ekonomičnost

ekonòmíchnōst

im. ž. (G ekonòmíchnosti, I ekonòmíčnošću/ekonòmíchnosti) svojstvo onoga što je ekonomično ◊ jezična ~ uporaba najmanjega broja jezičnih jedinica nužnih za sporazumijevanje